

Als veteranen schuld beleven als gevolg van de uitzendingervaringen

Natasja Rietveld, Jos Weerts, & Fred Van Iersel

Samenvatting

Jonge veteranen zijn ex-militairen die in het kader van een vredesmissie werden uitgezonden. Velen van hen zijn in dat verband geconfronteerd met machteloosheid en met morele dilemma's. Na afloop van een missie kan de veteraan twijfels ontwikkelen over het succesvolle verloop van de missie, over gevolgen van besluiten en zijn rol daarbinnen. Afstandnemende van de situatie in uitzendinggebied, met de kennis en inzichten die achteraf wel voorhanden zijn kan de veteraan het gevoel hebben dat hij te kort heeft geschoten. Hierbij kunnen zelfbewuste en zelfbeoordelende emoties¹ als schuld en schaamte een rol spelen. Deze gevoelens zijn extra ingrijpend wanneer betrokkene getuige was van het lijden van anderen, met daarbij het volste besef dat hij zelf gespaard is gebleven of niets heeft kunnen doen om het geweld dat anderen werd aangedaan te stoppen of te voorkomen². Indien dergelijk besef onbesproken blijft en betrokkene hier alleen en in stilte mee blijft worstelen kan dit de verwerking van een ingrijpende gebeurtenis bemoeilijken of in de weg staan.

Inleiding

Als ergens in de wereld een conflict uitbreekt en schendingen van mensenrechten plaatsvinden, dan kan de internationale gemeenschap besluiten om een vredesoperatie te organiseren. Het uiteindelijke doel van zo'n interventie is de handhaving en/of het herstel van de internationale veiligheid³. Daarbij worden militairen geconfronteerd met lijden en geweld. Steeds vaker passen conflicterende partijen irreguliere strijd- en geweldsmethoden toe. Voor de vredessoldaat is militair ingrijpen om het geweld te stoppen verre van vanzelfsprekend. In dit verband wordt hij ook geconfronteerd met machteloosheid, beperkingen en met morele dilemma's. Na afloop van een missie kan de veteraan worden geconfronteerd met een veelheid aan vragen en twijfels over onder andere het succesvolle verloop van de missie. Met de kennis en inzichten achteraf kan de veteraan het gevoel hebben dat hij heeft gefaald. Hierbij kunnen ook schuldgevoelens of gevoelens van schaamte een rol spelen.

Deze bijdrage is geschreven op grond van ons onderzoek naar uitzendinggerelateerde schuld- en schaamtebeleving bij Nederlandse veteranen van vredesoperaties⁴. Eerst gaan we in op de morele context bij het werk van militairen tijdens een vredesoperatie en op de situaties waarmee zij tijdens dit werk geconfronteerd kunnen worden. Vervolgens gaan we in op het begrip schuld en schuldbeleving. Ten derde besteden we aandacht aan eerder onderzoek naar missiegerelateerde schuldbeleving bij veteranen. Daarna gaan wij kort in op enkele voorlopige resultaten van ons onderzoek⁵. Deze bijdrage wordt afgesloten met enkele conclusies.

De context van de vredessoldaat

Militairen die in het kader van een vredesmissie zijn of worden uitgezonden vormen een nieuwe generatie veteranen. Deze jonge veteranen onderscheiden zich van de groep veteranen die vocht in de Tweede Wereld Oorlog; in Nederlands Indië; in Nederlands Nieuw Guinea en in Korea, oude veteranen of oorlogsveteranen genoemd. De eerste grote groep jonge veteranen is uitgezonden tussen 1979 en 1985, naar Libanon, in het kader van 'the United Nations Interim Force in Lebanon (UNIFIL)'. Onder andere de militairen die terugkomen uit

Afghanistan (ISAF en Enduring Freedom) vormen na verlaten van de dienst de meest recente groep jonge veteranen.

Vredesoperaties vormen een bron van nieuwe en niet traditionele stressoren waar militairen aan worden blootgesteld. Weisaeth⁶ onderscheidt vier soorten stress. Ten eerste de directe blootstelling aan gevaar, als een vredesoperatie een gevechtsmissie wordt. Ten tweede het getuige zijn van geweld tegen burgers en waarbij niet is toegestaan tot militaire interventie over te gaan om het geweld te stoppen. Ten derde de bedreiging en de vernedering door de (voormalige) oorlogvoerende partijen ter plaatse. Ten vierde frustraties omtrent de operationele taken en over externe factoren die de (succesvolle) uitvoering van het mandaat in de weg staan.

De militair die deelneemt aan een vredesoperatie opereert doorgaans in een conflictgebied en begeeft zich daarmee in een bij uitstek morele context⁷. Hij werkt in een gebied waarin een strijd tussen goed en kwaad, recht en onrecht, of escalatie versus verzoening aan de orde is. De militair moet in een onpartijdige rol, en bij voorkeur met vreedzame middelen de partijen helpen andermans conflicten op te lossen. Dit is niet altijd even gemakkelijk, zeker als een (voormalig) conflictgebied de schending van mensenrechten gewoon doorgaat. Daarnaast kunnen strijdende partijen de druk opvoeren als zij zien dat de internationale troepen ook daadwerkelijk aan die neutrale rol zijn gebonden. De morele context is bij vredesoperaties onder meer om die reden vaak minder eenduidig dan bij reguliere oorlogvoering.

De ruimte die vredessoldaten hebben om geweld te gebruiken wordt bepaald door politieke en militaire uitgangspunten en door juridische en ethische beginselen. Militairen moeten daarvan goed op de hoogte zijn. In een situatie van morele desoriëntatie en chaos is echter niet altijd te overzien wanneer en óf geweldsuitoefening verstandig en gerechtvaardigd is en wat daarvan de gevolgen zijn voor de veiligheidssituatie en de positie van de vredesmacht. Kortom, ruimte en middelen om in te grijpen zijn beperkt en morele dilemma's liggen op de loer. Waar dit toe kan leiden, is op pijnlijke wijze duidelijk geworden in Bosnië (Srebrenica, 1995).

Schuldbeleving

Schuld en schaamte zijn belangrijke psychologische mechanismen die ons motiveren ons aan de in de samenleving geldende regels, normen en waarden te houden, in principe het goede na te streven en rekening te houden met anderen. Zij geven richting aan ons handelen en leiden tot inzicht in onze eigen normen en waarden. Schuld en schaamte kunnen een corrigerende rol vervullen⁸, een morele gids zijn in ons dagelijks leven. Als iemand schuld beleeft, is dit een blijk van een empathisch vermogen, van verantwoordelijkheidsbesef en van een goed ontwikkeld geweten.

Schuld vooronderstelt een werkelijke of verbeelde overtreding, een gevoel of een gedachte.⁹ Daarmee heeft schuld zowel een rationele als een emotionele component. Alvorens gevoelens van schuld operationeel kunnen worden zal iemand aan de volgende drie psychologische condities moeten voldoen¹⁰. Ten eerste moet een persoon zeker besef van goed of fout hebben, een geweten hebben en bepaalde waarden als relevant erkennen. Ten tweede moet een persoon accepteren dat er bepaalde standaarden zijn waartoe hij zich moet verhouden en gedragen. Ten derde moet hij over een zelfreflexief vermogen beschikken om de discrepantie te kunnen herkennen tussen de bestaande waarden en zijn eigen gedrag.

Beleven van schuld biedt de mogelijkheid grip te krijgen op hetgeen een persoon is overkomen, op een situatie waar hij of zij in principe niets aan kon doen. Schuld vervult daarmee onder andere een belangrijke functie in de mogelijkheid een oorzakelijk verband te duiden, de gebeurtenissen te verklaren. Indien betrokkene zichzelf verantwoordelijk stelt voor betreffende gebeurtenis of situatie, geeft dat een gevoel van controle en macht terug. Daarmee ontstaat moreel houvast, in de vorm van de veronderstelling, dat in de toekomst

voorkomen kan worden dat het gebeurde zich zal herhalen, en dat men daar nu ook alert op kan zijn. Op die manier wordt ook betekenis toegekend aan ingrijpende ervaringen. Machteloosheid betekent angst en het verlies van controle, betekent ook zinverlies, en dit is vaak gekoppeld aan een ingrijpende gebeurtenis. Niet voor niets noemt Judith Herman psychische trauma's een aandoening van de machtelozen¹¹. Schuldbeleving kan de angst en het controleverlies minimaliseren of doen wegnemen. Indien betrokkene hierin adequaat wordt begeleid en ondersteund kan dit de verwerking van een ingrijpende gebeurtenis juist ondersteunen. Schuldbeleving bevindt zich dan in het gebied dat tussen het meemaken van een ingrijpende gebeurtenis en de ontwikkeling van psychische klachten in ligt. Schuld kan tot isolement leiden, wanneer iemand zich zelf blijft beschuldigen. Daarmee krijgt de invloed die men had kunnen uitoefenen op een catastrofale gebeurtenis buitenproportionele verhoudingen. Dit kan het leven ernstig bemoeilijken, en helemaal wanneer schuld wordt overschaduwd door schaamte. Schaamte is een meer vernietigende emotie waarbij niet alleen het gedrag, maar ook de identiteit en persoon als zodanig negatief beoordeeld wordt. Dit gaat doorgaans gepaard met gevoelens van minderwaardigheid, het neerkijken op jezelf, het snijdt diep in onze eigenwaarde, en kan de identiteit vernietigen.¹² Bij schaamte ervaart een persoon een discrepantie tussen de werkelijke zelf en de ideale zelf.

Eerder onderzoek naar schuld bij (oorlogs-) veteranen

In eerder onderzoek naar veteranen en schuld in relatie tot de inzet of de uitzending als militair staat overlevingsschuld van oorlogsveteranen centraal. Deze mensen stellen zichzelf veelvuldig de vraag: "Waarom heb ik het overleefd terwijl anderen de dood vonden in dezelfde situatie op dezelfde plaats?". Zij vragen zich af waarom zij gespaard zijn gebleven, waar zij dat aan verdienen hebben. Zij zijn er soms van overtuigd dat de ander was blijven leven, wanneer zij zelf omgekomen zouden zijn. Zij nemen het zich kwalijk, dat zij overleefd hebben.¹³ Dit is uitgebreid onderzocht bij overlevenden van de holocaust¹⁴.

De schuldbeleving van de overlever (survivor guilt) vormt in dit perspectief echter ook een existentiële categorie waarachter de mentale kracht tot overleven schuil gaat: de overlevende blijkt niet zonder meer 'slachtoffer', maar een overlever met een eigen kracht tot zingeving en vormgeving van het eigen leven.¹⁵ Dit inzicht is in vele vormen van hulpverlening waarin slachtoffers worden bijgestaan relevant. Zo wees Lifton er op, dat niet alle schuldbeleving pathologisch is, en dat met name survivor guilt niet pathologisch is¹⁶.

Sinds eind jaren tachtig zien we in het onderzoek naar missiegerelateerde schuld bij veteranen dat het focus op alleen overlevingsschuld steeds vaker wordt losgelaten en dat er meer aandacht is voor andere dimensies van schuld die empirisch beter toereikend blijken te zijn voor missies van die tijd en voor huidige missies. Hendin en Pollinger-Haas¹⁷ vonden in hun onderzoek dat overlevingsschuld van veteranen niet vaker een rol speelt bij traumaverwerking dan andere dimensies van schuld. Schuldbeleving als gevolg van deelname aan gevechtshandelingen blijkt in dit onderzoek de meeste significante verklarende factor voor de ontwikkeling van een PTSS te zijn. Ook Henning et al.¹⁸ richtten zich op een bredere benadering van aan oorlog gerelateerde schuld in hun onderzoek onder veteranen die vochten in de Tweede Wereldoorlog, Korea veteranen, Vietnam veteranen en veteranen van de Golfoorlog. Zij ontwikkelden the 'Combat Guilt Scale' waarmee verschillende dimensies van schuld, maar ook van schaamte geoperationaliseerd konden worden. Met name schuld als gevolg van het uitvoeren van een bevel, het nalaten daarvan of als gevolg van het gevoel te hebben gefaald bleek positief te correleren met de ontwikkeling van een PTSS, en in het bijzonder met de symptomen van PTSS 'herbeleven' en 'vermijden'.

Kubany¹⁹ besteedt aandacht aan zowel de emotionele als de cognitieve component van schuld. Hij onderscheidt op basis van zijn onderzoek onder Vietnam veteranen twee bijzondere vormen van schuld: 'I should

have known better' guilt en 'Catch 22' guilt. De eerste houdt in dat achteraf bezien, met de informatie waar de veteraan dan over beschikt, de keuze die destijds gemaakt is door hem zelf wordt afgekeurd. De veteraan staat zelf niet meer achter zijn gedrag van destijds en hij beschuldigt zichzelf van verkeerd handelen op grond van onwetendheid of naïviteit. De tweede vorm van schuld duidt op morele dilemma's die zich gedurende een oorlog of uitzending kunnen voordoen. Om aan het ene kwaad te ontsnappen, moet men zelf een ander kwaad begaan. Betrokkene moet kiezen tussen twee kwaden, maar wat men ook besluit of kiest, de uitkomst zal altijd slecht zijn.

Opvallend in het onderzoek naar schuldbeleving bij veteranen is dat met name oorlogsveteranen object van onderzoek zijn. Verder gaan maar een paar studies over schaamtebeleving bij veteranen en over het onderscheid tussen de rol van schuld en schaamte²⁰. De meeste studies waarbij ook vredessoldaten (veteranen) object van onderzoek zijn gaan over de psychische gevolgen van de uitzending en de ontwikkeling van een posttraumatische stress-stoornis. Schuld en schaamte bleven relatief onderbelicht en dat was voor ons reden om een groot onderzoek te starten naar de rol die deze twee begrippen spelen bij de verwerking van uitzendervaringen.

Onderzoek naar schuldbeleving bij jonge veteranen

In juni 2006 stuurden wij 2000 veteranen uit veertien verschillende missies²¹ een vragenlijst²² in het kader van ons onderzoek naar schuld- en schaamtebeleving bij veteranen die in het kader van een vredesoperatie waren uitgezonden. Alle typen missies waar Nederland sinds 1947 aan heeft deelgenomen zijn in deze steekproef vertegenwoordigd. De onderzoeksgroep bestaat net als de werkelijke populatie militairen voor 92% uit mannen, 8% is vrouw. In totaal hebben ruim 1100 veteranen deze vragenlijst ingevuld. De gemiddelde leeftijd van de respondenten is 45 jaar (Modus 'geboortjaar': 1973). Ruim 58% van de veteranen is een keer uitgezonden geweest en de rest is twee keer of vaker. De meeste veteranen werden op 24-jarige leeftijd uitgezonden (leeftijd bij eerste uitzending), en 55% van de respondenten verliet defensie tussen 2001 en 2006.

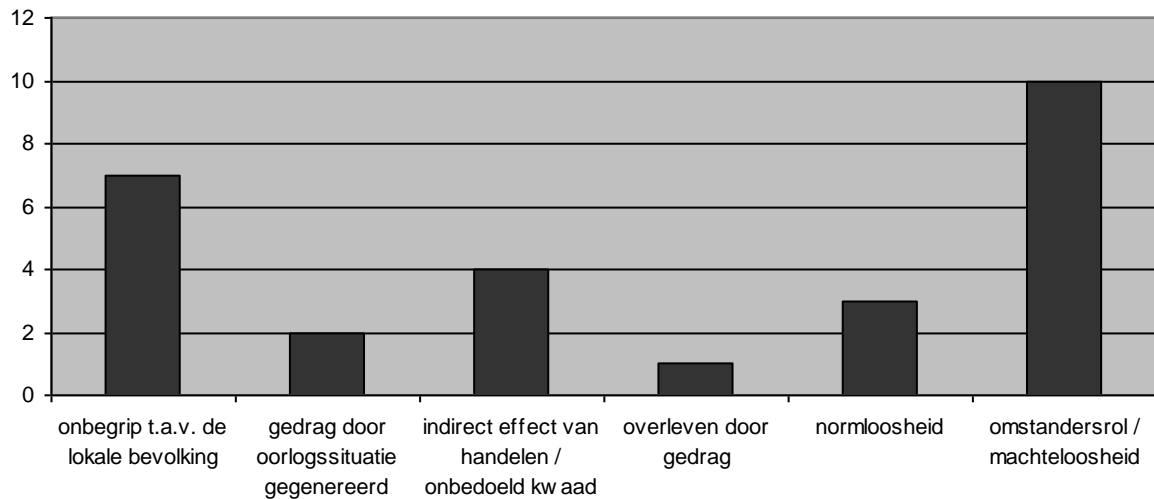
Dimensies van schuldbeleving

Om de aard en daarmee dimensies van schuldbeleving in kaart te brengen hebben wij in ons onderzoek onder andere gebruik gemaakt van een van de meetinstrumenten van Kubany et al., te weten de 'Sources of Trauma-Related Guilt Survey - War-Zone Version (STRGS-WZ)²³. Dit instrument meet het hele spectrum van situaties waar militairen in uitzendgebied aan blootgesteld kunnen worden. Wij hebben deze schaal bewerkt, vertaald en aangepast voor de Nederlandse situatie.

Een goed ontwikkeld geweten, moreel bewustzijn en verantwoordelijkheidsbesef zijn belangrijke voorwaarden bij het beleven van schuld. Dit zijn competenties waarover juist militairen in de uitoefening van hun beroep moeten beschikken en die als intrinsieke waarden deel moeten uitmaken van hun militaire beroepsattitude.

In figuur 1 zien we dat schuldbeleving als gevolg van de confrontatie met machteloosheid (bijvoorbeeld: 'Je onvermogen te voorkomen dat letsel wordt toegebracht aan burgers') het meest frequent wordt gerapporteerd. Daarna volgen 'onbegrip ten aanzien van de lokale bevolking in uitzendgebied' (bijvoorbeeld: 'Geen begrip hebben voor de cultuur of voor waarden die leven onder de bevolking in het conflictgebied' en 'indirect effect van handelen en besluiten: onbedoeld kwaad hebben aangericht' (bijvoorbeeld 'Het bevriend raken met een burger die later gedood is, mogelijk als gevolg van jouw vriendschap met hem of haar') als frequent gerapporteerde oorzaken van uitzendinggerelateerde schuldbeleving.

Figuur 1: Prevalentie van dimensies van schuldbeleving in de onderzoeksgroep (n = 448).

Symptomen van posttraumatische stress en de relatie met schuldbeleving

In ons onderzoek trachten we in kaart te brengen wat de invloed is van schuldbeleving op de mate waarin veteranen nog bezig zijn met de verwerking van ingrijpende ervaringen. We hebben daarvoor gebruik gemaakt van de Schok Verwerkings Lijst (SVL-22), een Nederlandstalige bewerking²⁴ van de 'Impact of Event Scale-Revised'²⁵. Deze schaal bevat 22 items, onderverdeeld in drie sub-schalen die overeenkomen met de symptoomclusters van een posttraumatische stress-stoornis, te weten: 'herbeleven', 'vermijden', en 'overmatige waakzaamheid of hyperactiviteit'. Hiermee kan worden beoordeeld in welke mate veteranen nog bezig zijn met de verwerking van een ingrijpende uitzending. Niet kan worden beoordeeld in welke mate veteranen uit de onderzoeksgroep daadwerkelijk lijden aan een PTSS. Om de diagnose PTSS op een betrouwbare manier te kunnen stellen, is een klinisch interview nodig.

Ongeveer de helft (46%) van de respondenten in ons onderzoek gaf aan dat zij een of meer ingrijpende gebeurtenissen hadden meegemaakt gedurende de uitzending. De meest voorkomende symptoomclusters zijn 'herbeleven' (bij 47,3% van de 523 respondenten) en 'overmatige waakzaamheid' (bij 41,8% van de 523 respondenten).

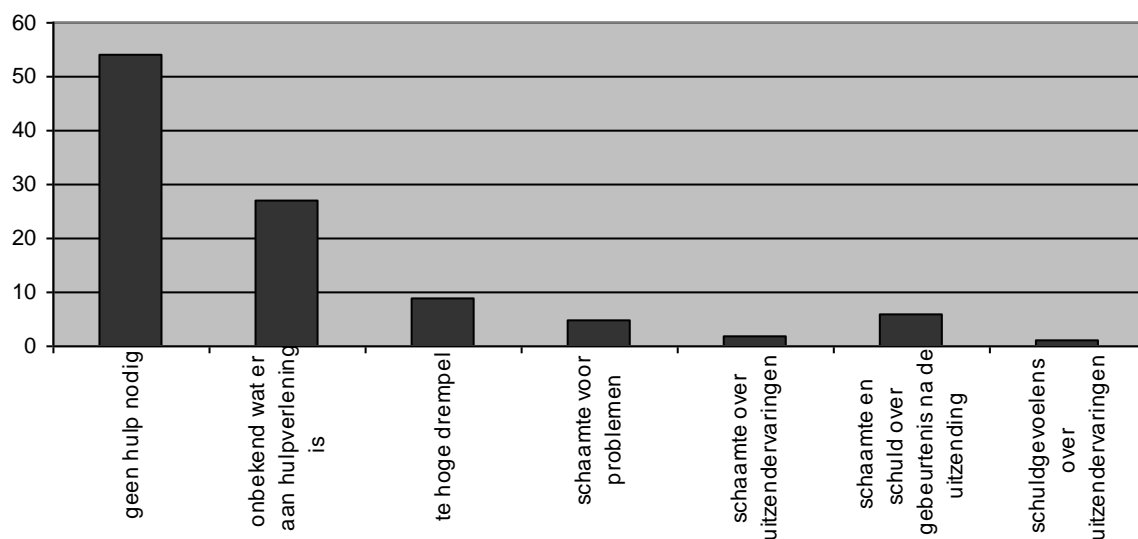
De resultaten van ons onderzoek geven aan dat hoge scores op dimensies van schuldbeleving samengaan met hoge scores op de mate waarin de veteraan nog bezig is met de verwerking van de ingrijpende ervaringen. Meervoudige regressieanalyse toont aan dat schuldbeleving als gevolg van de confrontatie met machteloosheid de meeste invloed heeft op de mate waarin veteranen nog bezig zijn met de verwerking van een uitzendinggerelateerde ingrijpende gebeurtenis, gevolgd door schuldbeleving als gevolg van het gedrag dat in oorlogsgebied moest worden ingezet en gedrag dat is ingezet om te overleven, ook nog na tien tot vijftien jaar na de uitzending. Voor de afzonderlijke 'symptomen' voor PTSS zien we een verband met machteloze schuldbeleving en overlevingsschuld. Schuldbeleving als gevolg van 'oorlogshandelingen' heeft alleen invloed op mate waarin de respondent de herinnering aan de uitzendingen tracht te vermijden.

Schuldbeleving en hulpzoekgedrag

Wij hebben ook aandacht besteed aan het gebruik van de hulpverlening door hulpbehoevende respondenten. In ons onderzoek zijn wij nagegaan of er een hulpbehoefte is en zo ja, welke factoren een rol spelen om geen gebruik maken van het hulpverleningsaanbod.

54% van de respondenten geeft aan geen hulp nodig te hebben. Daarbij geldt overigens vaak, dat met zich voldoende gesteund weet door het thuisfront. Voor 27% van de respondenten is het onduidelijk of onbekend wat er aan hulpverlening is. 9% van de veteranen rapporteert dat de drempel naar de hulpverlening te hoog is. Schuld en schaamte spelen op twee manieren een rol in de beslissing om geen hulp te zoeken. Voor 5% van de veteranen geldt dat zij vanwege schaamte voor de problemen geen hulp zoeken. 6% van de door ons onderzochte veteranen maakt geen gebruik van de hulpverlening vanwege schuld en schaamte over wat er na de uitzending is gebeurd. Een enkeling rapporteert (3%) dat schaamte en schuld over wat er tijdens de uitzending gebeurd is belemmert tot gebruikmaken van het hulpverleningsaanbod (figuur 2).

Figuur 2. Motieven voor het niet overgaan tot gebruikmaking van het hulpverleningsaanbod (n = 1.100).

Hoge scores op 'dimensies van schuldbeleving' gaan samen met hoge scores op 'motieven om geen gebruik te maken van het hulpverleningsaanbod'. Met andere woorden: bij het zoeken van hulp vormt schuld een belangrijke drempel. Overlevingsschuld vertoont het sterkste verband met hulpbehoefte, gevolgd door 'oorlogshandelingen' en 'machteloze schuldbeleving'. Hoge scores op overlevingsschuld gaan ook samen met hoge scores op het niet inschakelen van de hulpverlening vanwege schuld en schaamte voor de problemen en de schaamte voor uitzendervaringen. Ook gaat een hoge mate van overlevingsschuld samen met een hoge score op de ervaring dat de drempel naar de hulpverlening te hoog is.

Uit een meervoudige regressieanalyse blijkt dat overlevingsschuld de grootste invloed heeft op hulpbehoefte, gevolgd door machteloze schuldbeleving. De hulpbehoefte wordt dus groter naarmate de veteraan meer schuld beleeft als gevolg van overleven en ervaren machteloosheid. Schuldbeleving als gevolg van misdrijvingen in uitzendgebied heeft een negatieve invloed op de hulpbehoefte. De hulpbehoefte neemt af naarmate men meer van dergelijke 'daderschuld' beleeft. Tot slot is er een positieve invloed gevonden van schuldbeleving als gevolg

van 'oorlogshandelingen' op hulpbehoefte. Overlevingsschuld heeft ook invloed op de mate waarin schuld en schaamte over problemen en ervaringen gedurende de uitzending het gebruik van het hulpverleningsaanbod belemmeren.

Conclusie

Boven beschreven resultaten kunnen interessant zijn voor zorgverleners die steeds vaker ook veteranen (of de partner van een veteraan) in hun praktijk zullen tegenkomen. Ten eerste gaat het daarbij om het inzicht in de betekenis en de functie van schuldbeleving. Een goed inzicht hierin kan de hulp aan en begeleiding van de veteraan ondersteunen. Ten tweede is er het besef dat schuldbeleving een brug slaat tussen het meemaken van ingrijpende gebeurtenissen en de ontwikkeling van psychische klachten. Als schuld een rol speelt, is het van belang de veteraan gericht te benaderen en hem het verhaal dat tot schuldbeleving leidde, te laten vertellen. Een dergelijke reflectie en reconstructie bevordert het verwerkingsproces en het herstel. Als dit niet gebeurt en schuldbeleving in de taboesfeer blijft kan dit tot isolement leiden en dit kan op zijn beurt het risico van het ontstaan of verergeren van klachten vergroten. In de derde plaats kan het inzicht in de mogelijke vragen (en mate van verwerking) waar veteranen als gevolg van uitzendervaringen mee kunnen 'worstelen' het voor veteraan gemakkelijker maken hun verhaal te doen. In deze bijdrage hebben wij erop gewezen dat schuldbeleving als gevolg van 'het onvermogen te voorkomen dat letsel wordt toegebracht aan burgers' en 'het getuige zijn van de gevolgen van excessief gedrag of onnodig gebruik van macht of geweld' het meest gerapporteerd wordt door respondenten. Dit zijn ervaringen die zeer belastend kunnen zijn, vooral als de eis tot onpartijdigheid en neutraliteit van de vredessoldaat militair ingrijpen niet toestond. Schuldbeleving heeft invloed op de mate waarin veteranen hun ingrijpende ervaringen nog aan het verwerken zijn. Het gaat dan met name om schuldbeleving als gevolg van :

- 'het onvermogen in uitzendgebied in te grijpen waar geweld wordt aangedaan';
- het juist wel verricht hebben van 'oorlogshandelingen' en besluiten die in het 'normale' leven juist ondenkbaar zijn en waarvan de zinvolheid ervan niet meer kan worden begrepen of ingezien;
- gedrag dat diende om te overleven of de overlevingskans te vergoten.

Ten vierde en tot slot gaat het om het inzicht in de motieven van de veteraan die hem weerhouden om hulp te zoeken. Overlevingsschuld speelt een grote rol wat betreft het niet overgaan tot gebruikmaking van het hulpverleningsaanbod.

Boven beschreven resultaten kunnen bijdragen aan een meer adequate begeleiding van veteranen bij de verwerking van ingrijpende uitzendervaringen en maken het mogelijk meer begrijpelijk waarom veteranen na afloop van de uitzending bepaalde vragen blijven stellen, bepaalde herinneringen hen blijven kwelen. Ruimte voor het verhaal van de veteraan, de mogelijkheid bieden tot reconstructie helpt. Altijd dient te worden voorkomen dat de veteraan met zijn belangrijke herinneringen en ervaringen in een isolement terecht komt. Als schuld de herinnering van de veteraan bepaalt en als er geen ruimte is voor reflectie en verhalen, dan kunnen deze emoties zich tegen de veteraan gaan keren en de herinneringen en het dagelijks leven van de veteraan gaan domineren.

Literatuur

-
- ¹ Tangney JP, Dearing RL. Shame and Guilt. New York & London: The Guilford Press, 2002.
- ² Herman JL. Trauma en herstel. De gevolgen van geweld – van mishandeling thuis tot politiek geweld. Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2002.
- ³ Pauwels A. De VN en vredesoperaties. In: Wouters J, Ryngaert C (red). De Verenigde Naties. Een wereld van verschil? Leuven/Voorburg: Acco, 2005;145-152.
- ⁴ Rietveld N, Iersel AHM van. Wanneer ik aan mijn uitzending terugdenk ... Vredesoperatie : ervaringen toen en beleving nu. Schriftelijke vragenlijst Deel 1. Een vragenlijstonderzoek naar schuld- en schaamtebeleving bij jonge veteranen. Wetenschapswinkel van de Universiteit van Tilburg en het Veteraneninstituut te Doorn, 2006.
- ⁵ Voor meer informatie over dit onderzoek: www.veteraneninstituut.nl : rubriek onderzoek. In het proefschrift wordt uitgebreid op onder andere de in deze bijdrage besproken thema's ingegaan. In deze bijdrage worden enkele en nog voorlopige analyses en resultaten uit het empirisch onderzoek besproken.
- ⁶ Weisaeth L. The psychological challenge of peacekeeping operations. In: Britt ThW, Adler AB (eds). The psychology of the peacekeeper. Lessons from the field. Westport, Connecticut, London: Praeger, 2003;207-222.
- ⁷ Iersel AHM van, Baarda ThA van. Militaire ethiek: morele dilemma's van militairen in theorie en praktijk. Budel: Damon, 2002.
- ⁸ Ausubel DP. Relationships between shame and guilt in the socializing process. Psychol Rev 1955;62:378-390.
- ⁹ Opp RE, Samson AY. Taxonomy of Guilt for Combat Veterans. Professional Psychology: Research and Practice 1989; 20(3):159-165.
- ¹⁰ Ausubel DP. Relationships between shame and guilt in the socializing process. Psychol Rev 1955;62:378-390.
- ¹¹ Herman JL. Trauma en herstel. De gevolgen van geweld – van mishandeling thuis tot politiek geweld. Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2002.
- ¹² Lee DA, Scragg P, Turner S. The role of shame and guilt in traumatic events: A clinical model of shame-based and guilt-based PTSD. Br J Med Psychol 2001;74:451-466.
- ¹³ Herman JL. Trauma en herstel. De gevolgen van geweld – van mishandeling thuis tot politiek geweld. Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2002.
- ¹⁴ Danieli Y. Families of survivors of the Nazi holocaust. Stress and Anxiety 1982;8:405-421, en zie ook Nederland WG. Clinical observations on the 'Survivor Syndrome'. Int J Psychoanal 1968;49:313-315.
- ¹⁵ Lifton RJ. The Concept of the Survivor. In: Lifton RJ. Future of immortality. New York: Basic Books, 1987;232-243 en Lifton RJ. The Survivor as Creator. In: Lifton RJ. Future of immortality. New York: Basic Books, 1987;244-256.
- ¹⁶ Lifton RJ. Home from the war. Learning from Vietnam Veterans. New York: Other Press, 1973.
- ¹⁷ Hendin H, Pollinger-Haas AP. Suicide and Guilt as Manifestations of PTSD in Vietnam Combat Veterans. Am J Psychiatry 1991; 148(5):586-591.
- ¹⁸ Henning KR, Frueh BC. Combat guilt and its relationship to PTSD symptoms. J Clin Psychol 1997;53: 801-808.
- ¹⁹ Kubany ES. A cognitive model of guilt typology in combat-related PTSD. J Trauma Stress 1994;7(1):3-19.
- ²⁰ Wong MR, Cook D. Shame and its contribution to PTSD. J Trauma Stress 1992;5(4):557-562; zie ook: Lee DA, Scragg P, Turner S. The role of shame and guilt in traumatic events: A clinical model of shame-based and guilt-based PTSD. Br J Med Psychol 2001;74:451-466.
- ²¹ Veteranen uit de volgende missies werden aangeschreven: Untso (Israël); MFO (Sinai-Egypte); Golfoorlog & Operation Save Haven (Irak); UNAVEM II en III (Angola); UNAMIC/UNTAC (Cambodja); Unprofor (voormalig Joegoslavië); Ifor en sfor (voormalig Joegoslavië); Provide Care (Rwanda); Unamir/Unomur (Uganda/Rwanda); Kfor (Kosovo); Unmee (Ethiopië/Eritrea); Sfir (Irak); Enduring Freedom en ISAF (Afghanistan).
- ²² Rietveld & van Iersel, 2006.
- ²³ Kubany ES, Abueg FR, Kilauano WL, Manke FP, Kaplan AS. Deployment and Validation of the Sources of Trauma-Related Guilt Survey - War-Zone Version (STRGS-WZ). J Trauma Stress 1997;10(2):235-258.
- ²⁴ Brom D, Kleber RJ. De Schok Verwerkings Lijst. Neth J Psychol 1985;40:164-168.
- ²⁵ Weiss DS, Marmar ChR. The impact of Event Scale – Revised. In: Wilson JP, Keane TM (eds). Assessing Psychological Trauma and PTSD. New York: The Guilford Press, 1997;399-411.